

KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

NAJDAWNIEJSZE ZAPOŻYCZENIA CHIŃSKIE W JĘZYKACH TOCHARSKICH

THE OLDEST CHINESE LOANWORDS IN THE TOCHARIAN LANGUAGES

Abstract. Tocharian tribes—of Indo-European origin—settled along the northern edge of the Tarim Basin (now 新疆 Xinjiang, China) around 2000 BC. Living on the ancient trade route leading from China to Europe, they controlled an important section of the Silk Road, running along the Taklamakan Desert (塔克拉玛干沙漠) for about three millennia. The Tocharians were the first Indo-Europeans who came into contact with a Sino-Tibetan population, in particular—with Chinese tribes. The author analyses the oldest Chinese borrowings which entered the two Tocharian languages in the Old Chinese period (1000–200 BC), as well as in the epoch of the Han Dynasty (206 BC–220 AD) and in the Early Middle Chinese period (ca. 600 AD). The Tocharians adopted various achievements of Old Chinese civilization, e.g. the terms for ‘rice’ (Toch. AB *klu* ← OCh. 稻), ‘brandy’ (Toch. B *śak_(w)se* ← OCh. 粟酒), ‘lamp’ (Toch. AB *cok* ← EMCh. 燭), ‘pot’ (Toch. B *lwāke* ← OCh. 陶壺), or ‘abacus’ (Toch. B *šipānkiñc* ← EMCh. 數盤工句). They also took over Chinese names of measures and units that proved useful in trade, e.g. Toch. B *cāk* ‘hundred quarts’ (← OCh. 石), Toch. B *cāne** ‘cash’ (← OCh. 錢), Toch. B *tau* ‘ten quarts’ (← EMCh. 斗), Toch. B *šan̄k* ‘a measure of volume’ (← EMCh. 升). The term for a larger settlement (Toch. A *ri*, B *riye* ‘town, city’ ← OCh. 里 ‘village, community’) was also borrowed in the Old Chinese era, as was the name of the last month of the year (Toch. B **rāp* ← OCh. 臘). In the early phase of the Middle Chinese period, Tocharian tribes also borrowed the Chinese name of a beautifully-colored exotic bird (Toch. A *yāmutsi*, B *yāmuttsi* ‘a kind of waterfowl’ ← EMCh. 鸚鵡子 ‘parrot’).

Key words: Chinese; language contacts; borrowings; silkroad; Tocharians.

Prof. dr hab. KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK – profesor zwyczajny Zakładu Latynistyki i Językoznawstwa przy Katedrze Filologii Klasycznej Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; e-mail: ktw@uni.lodz.pl; krzysztof.tomasz.witczak@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8895-974X>.

Przybyłe z zachodu indoeuropejskie plemiona Tocharów osiedliły się około roku 2000 p.n.e. w Kotlinie Tarymskiej (Kaszgarskiej) na pradawnym szlaku handlowym, prowadzącym z Chin do Europy, i niebawem weszły w kontakt z ludnością sinotybetańską, zwłaszcza z plemionami chińskimi. Od tamtego czasu przez ponad trzy tysiąclecia rozwijały się w Kotlinie Tarymskiej intensywne kontakty językowe, a znaczny udział mieli w nich Tocharowie, kontrolujący przez wiele stuleci ważny odcinek szlaku jedwabnego, biegnący wzdłuż pustyni Takla Makan¹.

Celem niniejszego opracowania jest krytyczne omówienie zagadnienia chińskich zapożyczeń poświadczonych w językach tocharskich. Tym zagadnieniem interesowało się już wielu uczonych, choć większość opracowań polegała na omówieniu kwestii jednostkowych, a nie na prezentacji ujęcia całościowego. Dopiero w 2003 r. Alexander Lubotsky oraz Siergiej Starostin dokonali przeglądu wyrazów tureckich i chińskich zapożyczonych do języków tocharskich². Wyróżnili oni 10 prawdopodobnych zapożyczeń tureckich i 15 chińskich. W 2017 r. pojawiła się nowa monografia omawiająca szczegółowo chińsko-tocharskie kontakty językowe³. Badacze czescy, Václav Blažek i Michal Schwarz, wyodrębnili ogółem 25 zapożyczeń tocharskich w języku chińskim oraz 36 zapożyczeń chińskich w językach tocharskich, a ponadto wskazali 17 zbieżności tocharsko-chińskich o niepewnym charakterze. Należy jednak podkreślić, że niektóre ich ustalenia lub hipotezy badawcze budzą wątpliwości i wymagają dalszego omówienia lub komentarza.

Podaję trud zweryfikowania wkładu chińskiego w leksykę języków tocharskich. Pragnę zająć się najstarszą warstwą zapożyczeń chińskich w językach tocharskich, które zostały przejęte przez Tocharów w dobie starochińskiej, poklasykowej lub we wczesnym okresie średniochińskim (zob. tabele 1 i 2). Asumpt do podjęcia tej problematyki wiąże się zarówno

¹ Zob. *Linguistic Developments along the Silkroad: Archaism and Innovation in Tocharian*, red. OLAV HACKSTEIN, RONALD KIM (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012).

² ALEXANDER LUBOTSKY, SERGEI STAROSTIN, „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”, w: *Languages in Time and Space: A Festschrift for Werner Winter on Occasion of his 80th Birthday*, red. BRIGITTE L.M. BAUER, GEORGES-JEAN PINAULT (Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2003), 262–266; przedruk w pracy: СЕРГЕЙ А. СТАРОСТИН, *Труды по языкознанию* (Москва: Языки славянских культур, 2007), 840–849.

³ VÁCLAV BLAŽEK, MICHAL SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China. Cultural Relations as Reflected in Language* (Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, 2017). W tym samym roku ukazała się także poszerzona wersja czeska: VÁCLAV BLAŽEK, MICHAL SCHWARZ, *Raní Indoevropané v Centrální Asii a Číně. Kulturní vztahy v zrcadle jazyka* (Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2017).

z postępowaniem badań nad historią języka chińskiego i etymologią chińską⁴, jak i ze znacznymi osiągnięciami w zakresie leksykografii tocharskiej⁵.

Tabela 1. Periodyzacja dziejów języka chińskiego według Axela Schuesslera (2007)⁶.

Nazwa	Przedział czasowy
starochiński (Old Chinese)	od ok. 1250 p.n.e. do epoki Han
starochiński późnego Han (Later Han Chinese)	ok. II-III stulecia n.e.
starochiński północno-zachodni (Old Northwest Chinese)	ok. 400 n.e.
średniochiński (Middle Chinese)	ok. 600 n.e.

Źródło: opracowanie własne

Tabela 2. Periodyzacja dziejów języka chińskiego według Siergieja Starostina (1989)⁷.

Nazwa	Przedział czasowy	Okres historyczny (dynastyczny)
starochiński przedklasyczny	X–VI w. p.n.e.	Zachodnia dynastia Zhou (1046–771 p.n.e.). Okres Wiosny i Jesieni (722–479 p.n.e.)
starochiński klasyczny	V–III w. p.n.e.	Epoka Walczących Królestw (475–221 p.n.e.) Dynastia Qin (221–206 p.n.e.)
starochiński zachodni Han	koniec III–I w. p.n.e.	Zachodnia dynastia Han (206 p.n.e.–9 n.e.).
starochiński wschodni Han	I w. n.e. – początek III w. n.e.	Dynastia Xin (9–23 n.e.). Wschodnia dynastia Han (25–220 n.e.)
wczesny chiński poklasyczny	III w. n.e.	Epoka Trzech Królestw (220–280 n.e.)
chiński poklasyczny	IV w. n.e.	Dynastia Jin (265–420 n.e.).
późny chiński poklasyczny	V–VI w. n.e.	Epoka Dynastii Południowych i Północnych (420–589)
średniochiński	koniec VI w. – pocz. X w. n.e.	Dynastia Sui (581–618) Dynastia Tang (618–907)

Źródło: opracowanie własne

⁴ Dopiero cztery lata po ukazaniu się artykułu Lubotsky'ego i Starostina opublikowano profesjonalny słownik etymologiczny języka starochińskiego. Por. AXEL SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007).

⁵ Przypomnijmy, że cztery lata temu wydano obszerny, dwutomowy słownik języka tocharskiego B: DOUGLAS Q. ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B*, wyd. 2 (Amsterdam, New York: Rodopi, 2013), a nieco wcześniej pierwszy tom słownika tocharskiego A: *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, vol. I (A–J), compiled by GERD CARLING in collaboration with GEORGES-JEAN PINAULT and WERNER WINTER (Wiesbaden: Harrassowitz, 2009).

⁶ A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary*, 1, 119–126.

⁷ СЕРГЕЙ А. СТАРОСТИН, *Реконструкция древнекитайской фонологической системы* (Москва: Издательство „Наука”, 1989), 431–433.

Przegląd najdawniejszych zapożyczeń chińskich w języku tocharskim będzie polegał na zestawieniu par wyrazów tocharskich i chińskich. Pod nagłówkiem „IE” czytelnik znajdzie informację o ewentualnych (najczęściej mniej lub bardziej wątpliwych) koneksjach wyrazów tocharskich w obrębie indoeuropejskiej rodziny językowej. Z kolei nagłówek „ST” wskazuje możliwe odpowiedniki wyrazów chińskich poświadczone w pokrewnych językach sinotybetańskich⁸. Zestawienie dotychczasowych poglądów badaczy odnośnie do genezy wyrazów tocharskich i chińskich jest bardzo istotne w ocenie wiarygodności hipotezy zapożyczenia, a także jego ewentualnego kierunku.

Pod hasłem „Semantyka” pojawia się dyskusja dotycząca znaczenia apelatywu tocharskiego i chińskiego, o ile między zestawianymi słowami dostrzega się istotne różnice semantyczne. Wszystkie inne uwagi językowe, a także dodatkowe odniesienia do literatury przedmiotu, umieszczam pod hasłem „Komentarz”. Tam także znajdują się wskazówki co do charakteru i chronologii zapożyczenia.

KRYTYCZNY PRZEGLĄD NAJSTARSZYCH ZAPOŻYCZEŃ CHIŃSKICH W JĘZYKACH TOCHARSKICH

◆ 1.1. Toch. AB *klu* ‘ryż / rice’ : chiń. 稻 *dào* ‘ryż, roślina zbożowa *Oryza* L. / rice plant’ < śrchiń. *dǎw* < stchiń. *lhú* < protochiń. **Lhu?* (lub może **hLu?*) ‘kielkujący ryż, rosnący ryż, pole ryżowe / sprouting rice, growing rice, paddy’⁹. Sinolog Axel Schuessler sugerował archetyp prachiński **glaw?* ‘ryż, pole ryżowe / rice, rice-paddy’¹⁰, który byłby bliski fonologicznie wyrazowi tocharskiemu.

⁸ Nazwy języków sinotybetańskich (chińsko-tybetańskich), użyte w niniejszym artykule, zostały uzgodnione z polską literaturą przedmiotu. Por. ALFRED F. MAJEWICZ, *Języki świata i ich klasyfikowanie* (Warszawa: PWN, 1989); KRZYSTYNA DAMM, ALDONA MIKUSIŃSKA (red.), *Ludy i języki świata* (Warszawa: PWN, 2000). Weryfikowałem nazwy języków według obcojęzycznej literatury przedmiotu. Por. zwłaszcza CHARLES FREDERICK VOEGELIN, FLORENCE MARIE VOEGELIN, *Classification and Index of the World’s Languages* (New York, Oxford, Amsterdam: Elsevier, 1977). W niektórych przypadkach podawałem synonimiczne nazwy języków.

⁹ VÁCLAV BLAŽEK, „Alimenta Tocharica (1–3)”, *Tocharian and Indo-European Studies* 8 (1999): 81–82; A. LUBOTSKY, S. STAROSTIN, „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”, 262; VÁCLAV BLAŽEK, *Tocharian Studies. Works 1*, edited by MICHAL SCHWARTZ (Brno: Masaryk University, 2011), 141; V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 39; IDEM, *Raní Indoevropané v Centrální Asii a Číně*, 48.

¹⁰ AXEL SCHUESSLER, *A Dictionary of Early Zhou Chinese* (Honolulu: The University of Hawaii Press, 1987), 116. Ten sam starochiński archetyp przytacza również DOUGLAS Q. ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B* (Amsterdam, Atlanta: Brill, 1999), 225; wyd. 2, 243.

IE: Brak pewnych nawiązań na gruncie indoeuropejskim¹¹. Taka sytuacja nie budzi najmniejszego zdziwienia, ponieważ ryż (*Oryza L.*) jest zbożem pochodzącym z Azji Południowo-Wschodniej. Ludność indoeuropejska nie знаła tego zboża.

ST: Chiński apelatyw określający ‘ryż, *Oryza L.*’ posiada dokładne odpowiedniki w innych językach sinotybetańskich: kacińskie (kachin, jingpo) *čekhrau*¹ ‘pole ryżowe gotowe do obłuskania / paddy reading for husking’; birmańskie *luh* ‘gatunek prosa, *Panicum paspalum*’; tulung *liser*, kaling *luza*, dumi *ližə*, kulung *lisi* ‘proso / millet’ (< kiranti *lu ‘ts.’)¹². Schuessler sądzi, że wyraz chiński ma charakter arealny i wiąże się z ryżową kulturą południa Chin¹³, gdyż podobną nazwę *nblau^A ‘ryż’ dostrzega się w językach rodziny hmong-mien (miáo-yáo)¹⁴. Co więcej, zbieżne co do fonologii i semantyki formy pojawiają się także w językach rodziny austroazjatyckiej (mon-khmer), np. wiet-mu’o’ng *?*a-lɔ*:? ‘nieobłuskany ryż / unhusked rice’, wietnamskie *lúa* ‘pole ryżowe / paddy’, khmuskie (khmu) *lɔ? ‘kleisty, lepki ryż / glutinous rice’¹⁵.

Semantyka: Fonologiczna identyczność wyrazów w obu językach tocharskich skłania do wniosku, że mamy tu do czynienia z zapożyczeniem. Semantyka wyrazu (‘ryż, *Oryza L.*’) sugeruje, że źródła zapożyczenia należy poszukiwać we wschodniej Azji. Pożyczka dokonała się na gruncie języka

¹¹ Por. KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK, *Indoeuropejskie nazwy zbóż* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2003), 124. Wcześniejsze propozycje objaśnienia wyrazów tocharskich na gruncie indoeuropejskim omawiają i własne (niezbyt przekonujące) etymologie proponują ALBERT JORIS VAN WINDEKENS, *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes*, t. I: *La phonétique et le vocabulaire* (Louvain: Centre International de Dialectologie Générale, 1979), 222 (kojarzy z stind. *šaru-* ‘strzała, włócznia’); JÖRUNDUR HILMARSSON, *Materials for a Tocharian Historical and Etymological Dictionary* (Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 1996), 152 (łączy toch. AB *klu* ‘ryż’ ze stang. *hulu*, ang. *hull* ‘łuska, łupina’).

¹² Zob. ILIA PEIROS, SERGEI STAROSTIN, *A Comparative Vocabulary of Five Sino-Tibetan Languages*, t. III (Melbourne: Department of Linguistics and Applied Linguistics of the University of Melbourne, 1996), 43.

¹³ A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 207–208.

¹⁴ NICOLAS C. BODMAN, „Proto-Chinese and Sino-Tibetan: Data towards Establishing the Nature of the Relationship”, w: FRANTS VAN COETSEM, LINDA R. WAUGH (ed.), *Contributions to Historical Linguistics: Issues and Materials*, (Leiden: E.J. Brill, 1980), 112; ANDRÉ G. HAUDRICOURT, DAVID STRECKER, „Hmong-Mien (Miao-Yao) Loans in Chinese”, *通報 T'oung Pao* 77 (1991), 4–5: 335–341; WILLIAM H. BAXTER, *A Handbook of Old Chinese Phonology* (Berlin: Mouton de Gruyter, 1992), 753.

¹⁵ MICHEL FERLUS, *Du chinois archaïque au chinois ancien: monosyllabisation et formation des syllabes tendu/relâché (Nouvelle théorie sur la phonétique historique du chinois)*. 31st International Conference on Sino-Tibetan Languages and Linguistics, October 1998 (Lund: Institute of World Affairs, 1998), 90.

starochińskiego (stchiń. *lhǔ*), być może jeszcze w dobie przedklasycznej (X-VI w. p.n.e.)¹⁶.

Komentarz: Pożyczka starochińska w języku tocharskim jest pewna. Wyraz chiński posiada przekonujące odpowiedniki w językach sinotybetańskich, a także bliskie odpowiedniki arealne w językach rodziny hmong-mien oraz austroazjatyckiej.

◆ 1.2. toch. B *rapaññe** adi. ‘odnoszący się do ostatniego miesiąca roku / pertaining to the last month of the year’ : chiń. 臘 *là* ‘koniec roku, zimowa ofiara / year-end, winter sacrifice’, pierwotnie ‘zimowa ofiara dla duchów zmarłych i rodziny, składana w ostatnim miesiącu roku / winter sacrifice to the spirits of the dead and the household, performed in the last month of the year’ < śrchiń. *lâp* < wsch.Han **râp* < stchiń. **râp*¹⁷.

IE: Brakuje nawiązań na gruncie tocharskim lub indoeuropejskim. Ani skojarzenie z czasownikiem tocharskim AB *râp*- ‘kopać, ryć, orać ziemię’, ani z apelatywami toch. A *rape* ‘muzyka’, *râpant* ‘muzykant, grajek’¹⁸ nie daje odpowiedniej motywacji dla tocharskiej nazwy miesiąca.

ST: Ponieważ pierwotna semantyka nazwy ostatniego miesiąca roku chińskiego odnosiła się do rodziny i zmarłych pokoleń, etymolodzy przywołują zgodnie następujące odpowiedniki sinotybetańskie: tybet. *rabs* ‘pokolenie / generation’, karbi (mikir) *rap*, rawang *râp* ‘rodzina / family’¹⁹.

Semantyka: Znaczenie tocharskiej nazwy miesiąca, a także jego postać fonetyczna, są zbieżne z odpowiednikiem starochińskim, a wobec odmiennej genezy obu tych języków nie ma wątpliwości, że jeden z tych wyrazów musi być zapożyczeniem.

Komentarz: Zapożyczenie chińskie w języku tocharskim wydaje się pewne. Dawna spółgłoska płynna *r*- w pozycji nagłosowej regularnie przekształciła się w fonem *l*- w epoce średniochińskiej²⁰. Innymi słowy, fonologia

¹⁶ Warto dodać, że V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 39, sugerują, iż Tocharowie nazwę ryżu zapożyczyli w przedklasycznej epoce starochińskiej, tj. w X-VI w. p.n.e. Ich zdaniem, jest to najstarsza pożyczka chińska, jaką możemy wyróżnić w językach tocharskich, zob. IIDEM, *Rani Indoevropané v Centrální Asii a Číně*, 48.

¹⁷ D.Q. ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B*, 527, wyd. 2, 573-574; A. LUBOTSKY, S. STAROSTIN, „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”, 262; V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 41; IIDEM, *Rani Indoevropané v Centrální Asii a Číně*, 50.

¹⁸ A.J. VAN WINDEKENS, *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes*, t. I, 401, 403.

¹⁹ N.C. BODMAN, „Proto-Chinese and Sino-Tibetan”, 86; A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 207-208.

²⁰ Zob. NICOLAS C. BODMAN, „Evidence for *l* and *r* Medials in Old Chinese and Associate

tocharska dokumentuje, że wyraz chiński zapożyczono do języków tocharskich jeszcze w okresie starochińskim, czyli nie później niż w epoce Han (206 p.n.e.–220 n.e.).

◆ 1.3. toch. B *cāk* ‘sto funtów (miara wagi lub pojemności) / hundred quarts [dry measure]’ : chiń. 石 *shí* ‘kamień, miara wagi, miara pojemności (= 10 du)’ < śrchiń. *zék* < stchiń. **dʒak* (lub **diak*)²¹;

IE: Bez pewnych nawiązań. W dawnych językach irańskich centralnej Azji pojawił się podobnie brzmiący leksem oznaczający miarę pojemności: baktr. *σαγο* ‘galon, miara pojemności dla wina’, sogd. *šʼx* [ʃa:x], *šʼy* [ʃa:y] ‘ts.’²², który jednak wydaje się zapożyczeniem chińskim, dokonany prawdopodobnie za pośrednictwem języków tocharskich.

ST: Nazwa miary pojemności została ukształtowana na obszarze Chin, por. sino-japońską nazwę miary *seki*²³. Zazwyczaj nazwy miar nie wykazują genezy sinotybetańskiej.

Komentarz: Zapożyczenie chińskie w języku tocharskim (oraz w językach średnioirańskich) jest pewne. Inne tocharskie jednostki miar (wagi, pojemności) są także chińskiego pochodzenia. Wokalizm tocharski *ā* (< **a*) wskazuje jednoznacznie na pożyczkę leksykalną przeprowadzoną w dobie starochińskiej.

◆ 1.4. toch. B *cāne** ‘jakaś jednostka monetarna / a unit of money’ < stchiń. **zjan*²⁴ (< przedklasyczne chińskie **zjan* ‘pieniądz, moneta’), skąd potem śrchiń. *zjen*, chiń. 錢 *qián* ‘gotówka, pieniądze, waluta / cash, coin, money’;

Problems”, w: *Linguistics of the Sino-Tibetan Area: The State of the Art. Papers Presented to Paul K. Benedict for his 71st Birthday*, red. GRAHAM THURGOOD, JAMES S. MATISOFF, DAVID BRADLEY (Canberra: Department of Linguistics of the Australian National University, 1985), 146–167.

²¹ PIERRE NAERT, „Contacts lexicaux entre le tokharien et ses voisins non-indoeuropéennes. II”, *Orbis* 24 (1965), 2: 535; LAMBERT ISEBAERT, *De Indo-Iraanse bestanddelen in de Tocharische woordenschat. Vraagstukken van fonische productinterferentie, met bijzondere aandacht voor de Indo-Iraanse diafonen a, ā*, (Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, 1980), 236; WERNER THOMAS, *Die Erforschung des Tocharischen (1960–1984)* (Stuttgart: Steiner, 1988), 153; D.Q. ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B*, 252; A. LUBOTSKY, S. STAROSTIN, „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”, 262.

²² NICHOLAS SIMS-WILLIAMS, *Bactrian Documents from Northern Afghanistan II: Letters and Buddhist Texts* (London: The Nour Foundation – Azimuth Editions, 2007), 261.

²³ V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 37; IDEM, *Rani Indoevropané v Centrální Asii a Číně*, 46.

²⁴ P. NAERT, „Contacts lexicaux entre le tokharien et ses voisins non-indoeuropéennes”, 535; L. ISEBAERT, *De Indo-Iraanse bestanddelen in de Tocharische woordenschat*, 265; W. THOMAS, *Die Erforschung des Tocharischen*, 153; A. LUBOTSKY, M. STAROSTIN, „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”, 262, 265; D.Q. ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B*, wyd. 2, 271;

IE: Bez nawiązań. Ten stan rzeczy jest zrozumiały, gdyż w dobie wspólnoty indoeuropejskiej monety były wytworem jeszcze nieznanym.

ST: Nawiązania niepewne. Ludność sinotybetańska w dobie prehistorycznej nie знаła pojęcia pieniądza i środków płatniczych.

Komentarz: Chiński wyraz zapożyczono do języka tocharskiego B zapewne w dobie starochińskiej, najpóźniej w epoce Han, o ile restytucja kontynuantów protochińskiego archetypu *ʒan ‘pieniądz, moneta’ w tej epoce (zach.Han *ʒan, wsch.Han *ʒjan) jest postulowana prawidłowo.

◆ 1.5. toch. B *tau* (pl. *towā*) ‘dziesięć kwart; miara ciał sypkich / ten quarts’²⁵ < śrchiń. *tʰw < chiń. postklas. *təw (lub **təw*²⁶) < stchiń. *tō (< protochiń. **tō?*)²⁷, skąd ostatecznie chiń. 斗 *dōu* ‘chochła, łyżka wazowa / ladle’, także ‘miara ciał sypkich / a measure used for dry goods’;

IE: Bez nawiązań.

ST: Chińska miara ciał sypkich ma wyraźne nawiązania arealne na obszarze Azji wschodniej, por. wietnamskie *dāu*, sino-wietn. *dā`u*.

Komentarz: Wokalizm tocharski jasno wskazuje, że Tocharowie zapożyczyli ten termin w epoce poklasykowej albo we wczesnej fazie średniochińskiej.

◆ 1.6. toch. B *ʃank* ‘miara pojemności ciał płynnych lub sypkich, wynosząca trochę więcej niż 1 litr / a wet or dry measure of volume’ < chiń. 升 *shēng* ‘miara objętości, chińskie pół kwarty / a measure of capacity, pint (= 1,035 l.)’ < śrchiń. *ʃij ‘ts.’ < wczesne śrchiń. *eiŋ < stchiń. *təŋ ‘ts.’

IE: Brak nawiązań. Jedynie w języku chotańskim spotykamy nazwę miary pojemności zwaną *šim̄ga-* ‘jakaś miara / a measure’, a także fonologicznie zbliżony termin *ššam̄ga-* ‘miara pojemności zboża / a measure for grain’²⁸. Chotański termin jest niewątpliwym zapożyczeniem orientalnym, podobnie jak terminy tureckie: staroujgurskie *šij* ‘litr’, taranczi *šij* ‘ts.’.

V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 37; IDEM, *Ranī Indoevropané v Centrální Asii a Číně*, 46.

²⁵ D.Q. ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B*, wyd. 2, 329–330.

²⁶ EDWIN G. PULLEYBLANK, *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese and Early Mandarin* (Vancouver: University of British Columbia Press, 1991), 81, rekonstruuje wczesnośredniochińskie *təw’.

²⁷ P. NAERT, „Contacts lexicaux entre le tokharien et ses voisins non-indoeuropéennes”, 535; ISEBAERT, *De Indo-Iraanse bestanddelen in de Tocharische woordenschat*, 222; W. THOMAS, *Die Erforschung des Tocharischen*, 153; A. LUBOTSKY, S. STAROSTIN, „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”, 262; V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 44; IDEM, *Ranī Indoevropané v Centrální Asii a Číně*, 52.

²⁸ HAROLD W. BAILEY, *Dictionary of Khotan Saka* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 399 (s.v. *šim̄ga-*), 406 (s.v. *ššam̄ga-*).

ST: Archaiczną genezę miary chińskiej potwierdza termin wietnamski *thăng* ‘miara objętości’.

Komentarz: Wyraz tocharski B *šan̄k* został zapożyczony, jak się wydaje, we wczesnej epoce średniochińskiej. Jeszcze w epoce Han (206 p.n.e. – 220 n.e.) wyraz ten posiadał odmienny nagłos [ć] lub [t], por. wsch.Han *ćəŋ obok zach.Han *təŋ (< stchiń. *təŋ). Dopiero we wczesnej epoce średniochińskiej analizowany apelatyw przybrał barwę *eiŋ, jak postuluje Edwin G. Pulleyblank²⁹, a następnie rozwinął się śrchiń. *śiŋ.

◆ 1.7. toch. B *śak_(u)se* ‘wódka / brandy’ < stchiń. *sjwok-tsjəu 粟酒 ‘wódka ze zboża / eau-de vie de grain’³⁰, dosłownie ‘wino zbożowe’, zob. chiń. 粟 *sù* ‘zboże niełuskane (ryż lub proso) / grain (rice or millet) in husk’, chiń. 酒 *jiǔ* ‘wino / wine’;

IE: Bez jasnych nawiązań.

ST: Oba człony chińskiego apelatywu oznaczającego ‘wódkę, alkohol wyrabiany ze zboża’ mają rodzime pochodzenie i starochińską atestację.

Komentarz: Wyraz zapożyczono zapewne w epoce starochińskiej. Uważa się, że z chińskiego źródła (choć w późniejszej epoce i inną drogą) zapożyczono apelatyw toch. B *śitsok* ‘alkohol z prosa’³¹. Wyrazy toch. B *śak_(u)se* ‘wódka’ oraz *śitsok* ‘alkohol z prosa’ są zatem typowymi przykładami zapożyczenia wielokrotnego.

◆ 1.8. toch. A *yāmutsi*, B *yāmuttsi* ‘gatunek wodnego ptaka / a kind of waterfowl’ (= BHS. *haṃsa-*), być może ‘flaming’³² < śrchiń. **?aiŋ-mú-cji* < stchiń. 鸚鵡 **?rēŋ-m(h)á* ‘papuga / parrot’, 子 *tsó ‘dziecko’, por. chiń. 鸚鵡(子) *yīng-wú-(zǐ)* ‘papuga’.

IE: Bez żadnych nawiązań. Wyraz sogdyjski *ym’wtsy* [imutsi] ‘papuga’ jest oczywistym zapożyczeniem chińskim.

²⁹ E.G. PULLEYBLANK, *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese and Early Mandarin*, 281.

³⁰ P. NAERT, „Contacts lexicaux entre le tokharien et ses voisins non-indoeuropéennes”, 535; ISEBAERT, *De Indo-Iraanse bestanddelen in de Tocharische woordenschat*, 265; W. THOMAS, *Die Erforschung des Tocharischen*, 153.

³¹ Zob. FRANTZ GRENET, GEORGES-JEAN PINAULT, „Contacts des traditions astrologiques de l’Inde et de l’Iran d’après une peinture des collections de Turfan”, *Comptes rendus de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1997, 1016–1022; A. LUBOTSKY, S. STAROSTIN, „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”, 263; V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 43; IDEM, *Raní Indoevropané v Centrální Asii a Číně*, 51.

³² ERNST SCHWENTNER, „Toch. A *yāmutsi*, B *yāmuttsi* «Flemingo»”, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 75 (1958), 3–4: 206; D.Q. ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B*, wyd. 2, 532 (‘a kind of waterfowl’).

ST: Wyraz chiński oznaczający papugę składa się z trzech osobnych leksemów: 鸚 *yīng* ‘papuga’ (< śrchiń. **?aiŋ* < stchiń. **?rēŋ* ‘mała papuga’), 鸚 *wǔ* ‘papuga żako’ (< śrchiń. **mú* < stchiń. **m[h]á* ‘żako, papuga popielata, papuga szara, *Psittacus erithacus* L.’) oraz 子 *zǐ* ‘dziecko’ (< śrchiń. **cǐ* < stchiń. **tsǎ*). Wszystkie trzy elementy składowe mają rodzimą genezę sinotybetańską. Chiń. 鸚 *yīng* ‘papuga’ ma dokładny odpowiednik w języku yingpo (kaczin) *ukhriŋ*³³ ‘mała papuga / a small parrot’. Chiński wyraz 鸚 *wǔ* ‘papuga’ sprowadza się do sinotybetańskiej nazwy ‘pawia’, por. tyb. *rma-bja* ‘paw’, bodo *məy-ra* ‘ts.’³⁴. Ostatni termin chiński 子 *zǐ* ‘dziecko’ ma z kolei liczne odpowiedniki w językach sinotybetańskich, np. tyb. *cha* ‘wnuk, siostrzeniec, bratanek’; birm. *sah* ‘syn’; yingpo (kaczin) *ša*⁴ ‘dziecko’; mizo (lushai) *fa* ‘potomek, dziecko, siostrzeniec’; tsangla *za-sa* ‘dziecko’; garo *-sa*, dimasa *-sa* ‘ts.’ (< kiranti **?cə* ‘dziecko’)³⁵.

Semantyka: Czeski orientalista Pavel Poucha przypisuje wyrazom tocharskim hipotetyczne znaczenie ‘papuga’, wyprowadzając je z chińskiego 鸚 鸚子 ‘papuga’ za pośrednictwem języka sogdyjskiego³⁶. Ernst Schwentner akceptuje ten wywód, chociaż przypisuje językom tocharskim odmienną semantykę (‘flaming’), odwołując się do języków indyjskich³⁷. Douglas Q. Adams zwraca uwagę zarówno na rozbieżności semantyczne (‘gatunek ptaka wodnego’ w językach tocharskich vs. ‘papuga’ w języku chińskim), jak i znaczące rozbieżności fonologiczne (toch. *-m-* wobec chiń. *-ŋw-*). To drugie zastrzeżenie upada wobec faktu, że chiń. 鸚 *wǔ* w epoce starochińskiej i średniochińskiej zawierało fonem [m]. Zastrzeżenia semantyczne też należy odrzucić, gdyż zarówno papuga, jak i flaming, to ptaki orientalne, zupełnie nieznane przodkom Tocharów. Łatwo mogło dojść do błędnej

³³ I. PEIROS, S. STAROSTIN, *A Comparative Vocabulary of Five Sino-Tibetan Languages*, t. V, 39; A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 107; V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 49, przyp. 60.

³⁴ I. PEIROS, S. STAROSTIN, *A Comparative Vocabulary of Five Sino-Tibetan Languages*, t. I, 17; SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 62; *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, s. 49, przyp. 61.

³⁵ PAUL K. BENEDICT, *Sino-Tibetan. A Conspectus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972), 27; ROBERT SHAFER, *Introduction to Sino-Tibetan* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1974), 436; I. PEIROS, S. STAROSTIN, *A Comparative Vocabulary of Five Sino-Tibetan Languages*, t. IV, 131; JAMES ALAN MATISOFF, *Handbook of Proto-Tibeto-Burman. System and Philosophy of Sino-Tibetan Reconstruction* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2003), 450; A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 102; V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 49, przyp. 62.

³⁶ PAVEL POUCHA, „Tocharica VI”, *Archív Orientální* 5 (1933): 88–90.

³⁷ E. SCHWENTNER, „Toch. A *yāmutsi*, B *yāmutsi* «Flamingo»”, 206.

kontaminacji lub wykorzystania pozyskanego terminu obcego na określenie innego desygnatu³⁸.

Komentarz: Względy fonetyczne jednoznacznie przemawiają za zapożyczeniem apelatywów tocharskich, podobnie jak terminu sogdyjskiego, z języka chińskiego w epoce postklasycznej lub we wczesnej epoce średniochińskiej.

◆ 1.9. toch. B *šipānkiñc* ‘liczydło, abakus’³⁹ < śrchiń. *šjub-wân-kuñ-kju, por. chiń. 數盤 *shǔ-pán* ‘tablica rachunkowa, znak ułatwiający kontrolę liczb, liczydło / counting board, tally, abacus’⁴⁰. Analizowany apelatyw tocharski zawiera także końcowy człon *-kiñc*, który badacze czescy, V. Blažek oraz M. Schwarz, przekonująco wyprowadzają z chiń. 工句 *gōng-jù* ‘narzędzie, instrument’ (< śrchiń. *kuñ-kju* ‘ts.’)⁴¹.

IE: Wyraz toch. B *šipānkiñc* nie poddaje się analizie słowotwórczej na bazie rodzimego słownictwa i nie posiada nawiązań na gruncie indoeuropejskim.

ST: Nazwa liczydła (chiń. 數盤) jest relatywnie późną innowacją, wprowadzoną wraz z rozwojem handlu i przyrządów ułatwiających wykonywanie działań rachunkowych, ale jego części składowe mają genezę sinotybetańską. Chiń. *shǔ* ‘rachować, liczyć / to calculate, count’ jest regularną kontynuacją wyrazu stchiń. *sro?⁴². Z kolei chiński termin *pán* ‘tablica, deska / board, plank’ (< stchiń. *prân? < ST. *brān ‘deska, płaska powierzchnia’) stoi w relacji etymologicznej z tybet. *āphar* ‘płytką, deseczka / a panel, small plank’ oraz birm. *sañ-punh* ‘czarna tablica’, por. też lushai *phar*? ‘równy, płaski’⁴³.

³⁸ Por. uwagi wypowiedziane w pracy: KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK, „Two Tocharian Borrowings of Oriental Origin”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 66 (2013), 4: 411–416.

³⁹ F. GRENET, G. PINAULT, „Contacts des traditions astrologiques de l’Inde et de l’Iran d’après une peinture des collections de Turfan”, 1020–1022; A. LUBOTSKY, S. STAROSTIN, „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”, 263; V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 42; EIDEM, *Rani Indoevropané v Centrál ní Asii a Číně*, 51.

⁴⁰ A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 155, 471.

⁴¹ V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 42; EIDEM, *Rani Indoevropané v Centrál ní Asii a Číně*, 51.

⁴² A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 471, s.v. **shǔ**₄.

⁴³ N.C. BODMAN, „Proto-Chinese and Sino-Tibetan”, 145; WELDON SOUTH COBLIN, *A Sino-logist’s Handlist of Sino-Tibetan lexical comparisons* (Nettetal: Steyler Verlag, 1986), 45; A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 155. Oczywiście zapożyczeniem chińskim jest także tajski (syjamski) wyraz *peen* ‘liczydło, abakus’.

Komentarz: Zapożyczenie zostało dokonane we wczesnej epoce średniochińskiej, zapewne w podczas kontaktów handlowych na dawnym szlaku jedwabnym, wiodącym przez Kotlinę Tarymską (obecnie w zachodniej części Chin), gdzie w okresie prehistorycznym osiedlili się Tocharowie.

◆ 1.10. toch. AB *cok* ‘lampa, latarnia / lamp’⁴⁴ < wcz.śrchiń. *ćok ‘pochodnia, świeca; świecić / torch, candle; to shine’ (< stchiń. *tok), skąd ostatecznie chiń. 燭 *zhú* ‘ts.’⁴⁵. Dawne zapożyczenie wietnamskie ze źródła chińskiego brzmi *đuóc* ‘pochodnia / torch’.

IE: Wyrazy tocharskie próbowano wywodzić z różnych indoeuropejskich rdzeni: **dheŷ-* ‘błyszczeć, jaśnieć’ (por. stind. *dhavala-* adi. ‘biały’), **dhegh^u-* ‘płonać’ (por. stind. *dáhati* ‘płonie’, *dahra-* m. ‘drewno w ogniu’), **keuk-* ‘jaśnieć, świecić, płonać’ (por. stind. *śoká-* m. ‘płomień, ogień’) lub **tēg-* ‘płonać’ (por. gr. τηγανίζω ‘smażyć na patelni’, stang. *đeccan* ‘płonać’)⁴⁶. Żadna z tych etymologii nie przekonuje z przyczyn fonologicznych (ie. **dh-* w pozycji przed samogłoskami przednimi nie daje toch. *c-*, tylko toch. *ts-*; ie. **k-* w tej samej pozycji rozwija się w toch. *ś-*; ie. *ē nie daje tocharskiego *o*). Istnieją też trudności słowotwórcze, a niekiedy semantyczne (np. w przypadku pierwszej z proponowanych etymologii).

ST: Chińskie *zhú* ‘pochodnia, świeca; świecić’ jest wyrazem rodzimym, posiadającym dokładne odpowiedniki w innych językach sinotybetańskich, por. birm. *tauk* ‘płonać, być jasnym, świecącym’ (< proto-lolo-birmańskie **duk-* ‘płonać, być jasnym / to burn, be blazing’, także *?*duk-* ‘rozpalić, podpalić / to kindle, set on fire’⁴⁷); tybetańskie *dugs-pa* ‘rozgrzać, rozjaśnić, zapalić’; mizo (lushai) *luk^L* ‘żarzyć się (o popiele)’, kiranti *thok ‘gotować na ogniu’⁴⁸. Podobny fonologicznie i semantycznie rdzeń pojawia

⁴⁴ PAVEL POUCHA, *Institutiones Linguae Tocharicae*, pars I: *Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955), 105, s.v. *cok* subst. „lucerna”; G. CARLING, G.J. PINAULT, W. WINTER, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, 198; D.Q. ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B*, wyd. 2, 276.

⁴⁵ A. LUBOTSKY, S. STAROSTIN, „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”, 263; V. BLAŽEK, SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 42; IDEM, *Raní Indo-evropané v Centrální Asii a Číně*, 47.

⁴⁶ A.J. VAN WINDEKENS, *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes*, t. I, 252. Autor daje też krytyczny przegląd wcześniejszych etymologii.

⁴⁷ JAMES ALAN MATISOFF, *The Loloish Tonal Split Revisited* (Berkeley: Center for South and Southeast Asian Studies, University of California Press, 1972), 39.

⁴⁸ W.S. COBLIN, *A Sinologist's Handlist of Sino-Tibetan lexical comparisons*, 151; I. PEIROS, S. STAROSTIN, *A Comparative Vocabulary of Five Sino-Tibetan Languages*, t. II, 8; A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 113, 625; V. BLAŽEK, M. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 37.

się także w językach mon-khmer, por. bahnerskie *tōk* ‘płonąć / to burn’, stieng *dúk* ‘ts.’.

Komentarz: Lubotsky i Starostin przypuszczają, że pożyczka dokonała się w dobie starochińskiej. Względy fonologiczne wskazują, że zapożyczenie dokonało się we wczesnej epoce średniochińskiej.

◆ 1.11. Toch. A *ri*, B *rīye* ‘miasto / city, town’⁴⁹ < stchiń. **riə* ‘wieś, osada’, skąd śrchiń. *lí* ‘ts.’, chiń. 里 *lǐ* ‘wieś, sąsiedztwo, wspólnota / village, neighbourhood, community’.

IE: Tradycyjnie zestawia się tocharską nazwę miasta z apelatywem trac-kim βρία f. ‘miasto, osada, duża wieś / πόλις, κόμη’, a niekiedy również z gr. ρίον n. ‘szczyt, przylądek’, wtórnie ‘zatoka utworzona przez przylądek’⁵⁰, por. mykeńską nazwę miejscową *ri-jo* [‘Rhijon]. Zakłada się wywód wyrazu tocharskiego albo z archetypu ie. **urijom* ‘osada położona na wzniesieniu’, albo (rzadziej) **srijom* ‘ts.’ (por. het. *šer* adv. ‘na górze, na szczycie’), por. też lit. (źmudzkie) *srijâ* f. ‘obszar, okolica, kraj’⁵¹. Obie etymologie są trudne do utrzymania, gdyż grupy konsonantyczne **ur-* oraz **sr-* powinny być zachowane w językach tocharskich. Mimo tej trudności indoeuropeiści najchętniej opowiadają się za genezę indoeuropejską, a nawet zakładają, iż Chińczycy zapożyczyli nazwę wsi od Tocharów⁵².

ST: Wyrazy chińskie oznaczające ‘wieś, osadę’ mają bliskie odpowiedniki w innych językach sinotybetańskich, por. tybetańskie *ris* ‘dzielnica miasta’, kacińskie (kachin, yingpo) *məre* ‘miasto’ < ST. **riəH* ‘miasto’.

⁴⁹ P. POUCHA, *Institutiones Linguae Tocharicae*, 105, s.v. **co**k subst. ‘lucerna’; G. CARLING, G.J. PINAULT, W. WINTER, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, 198; ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B*, wyd. 2, 276.

⁵⁰ A.J. VAN WINDEKENS, *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes*, t. I, 405.

⁵¹ WOJCIECH SMOCZYŃSKI, *Słownik etymologiczny języka litewskiego* (Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007), 595.

⁵² Zob. ALEXANDER LUBOTSKY, ‘Tocharian Loanwords in Old Chinese: Chariots, Chariot Gear, and Town Building’, w: *The Bronze Age and Early Iron Age Peoples of Eastern Central Asia*, red. VICTOR H. MAIR (Washington: Institute for the Study of Man, 1998), 386, 388–390. Należy jednak dodać, że ten sam badacz po kilku latach opowiedział się za opozycyjnym kierunkiem zapożyczenia (toch. ← stchiń.), słusznie podkreślając, że ‘[t]he Indo-European etymology of Toch. A *ri*, Toch. B *rīye* is thus rather questionable’, por. A. LUBOTSKY, S. STAROSTIN, ‘Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian’, 264. Badacze czescy uznają zbieżność pomiędzy toch. A *ri*, B *rīye* ‘miasto’ i chiń. 里 *lǐ* ‘wieś, sąsiedztwo, wspólnota’ za niepewną i problematyczną („uncertain and problematic”), zob. V. BLAŽEK, S. SCHWARZ, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 59–60; IDEM, *Raní Indoevropané v Centrální Asii a Číně*, 65–66; JAN ŽIDEK, *Tocharian Loanwords in Chinese* (Praha: Univerzita Karlova, 2017), 48.

Komentarz: Już w 1910 r. E. Smith sugerował, że Tocharowie zapożyczyli nazwę miasta (toch. A *ri*. B *riye*) z języka starotybetańskiego (por. tyb. *ris* ‘dzielnica miasta’)⁵³, ale jego hipoteza nie spotkała się z akceptacją innych badaczy. Pięć lat później B. Laufer zaproponował chińską genezę dla tocharskiej nazwy ‘miasta’⁵⁴, jednak i jego propozycja przeszła niemalże bez echa⁵⁵. Dopiero niedawno diachryniści doszli do przekonania, że wyraz chiński ma bliskie odpowiedniki w innych językach sinotybetańskich, co silnie przemawia za hipotezą, iż Tocharowie, prowadzący uprzednio wędrowny tryb życia, zapożyczyli termin oznaczający ‘miasto’ z jakiegoś źródła orientalnego (azjatyckiego). Jeżeli przyjmiemy hipotezę o zapożyczeniu chińskim, to wyrazy tocharskie musiały być zapożyczone w epoce starochińskiej (tj. jeszcze przed zmianą fonemu stchiń. *r- w śrchiń. *l-). Należy jednak zaznaczyć, że teoretycznie nie możemy wykluczyć wpływu języka tybetańskiego na języki tocharskie⁵⁶.

◆ 1.12. toch. B *lwāke* ‘gliniane naczynie’⁵⁷ < zach.Han. *lhəwǵā < stchiń. **Lhū-g(h)ā*, skąd śrchiń. *dāwyo, chiń. 陶壺 *taohu* ‘garnek ceramiczny’⁵⁸.

IE: Wyraz tocharski nie ma przekonującej etymologii rodzimej. Proponowany przez Alberta Jorisa van Windekensa wywód od apelatywu toch. A *lu*, B *luwo* ‘zwierzę’ (w liczbie mnogiej A *lwā*, B *lwāsa* ‘zwierzęta’)⁵⁹ należy odrzucić z powodów semantycznych.

ST: Wyraz chiński 陶 *táo* (< śrchiń. *dāw < zach.Han. *lhəw < stchiń. *Lhū) oznacza nie tylko ‘wyroby garncarskie / pottery, earthenware’, ale także ‘formować, zrobić formę / to mold, make a mold’ oraz ‘piec do

⁵³ EMIL SMITH, „Tocharisch”, *die neu entdeckte indogermanische Sprache Mittelsiens* (Christiania: Videnskabs Selskabets Skrifter, 1911), 15.

⁵⁴ BERTHOLD LAUFER, „Three Tokharian bagatelles”, *通報 T'oung Pao* 16 (1915): 272–281.

⁵⁵ Propozycję B. Laufera zasygnalizował ERNST SCHWENTNER, *Tocharische Bibliographie 1890–1958* (Berlin: Akademie-Verlag, 1959), 39.

⁵⁶ Por. EDUARD SAPIR, „Tibetan Influence on Tocharian”, *Language* 12 (1936), 4: 259–271. Artykuł ten przedrukowano w zbiorze: *Selected Papers by Eduard Sapir in Language, Culture and Personality*, red. David Goodman Mandelbaum (Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1951), 273–284.

⁵⁷ Por. też toch. B *lwāksā-tsaika* ‘garncarz’, dosłownie ‘wytwórca naczyń glinianych’. Należy dodać, że formę *lwāksā* ‘naczynia gliniane’ zgodnie uznaje się za mianownik-biernik liczby mnogiej rodzaju nijakiego, utworzony od apelatywu toch. B *lwāke*.

⁵⁸ VÁCLAV BLAŽEK, MICHAL SCHWARZ, „Jména nádob v tocharských jazycích”, *Linguistica Brunensia* 63 (2015), 1: 27–29; IIDEM, *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China*, 39–40; EIDEM, *Raní Indoevropané v Centrální Asii a Číně*, 48–49.

⁵⁹ A.J. VAN WINDEKENS, *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes*, t. I, 270.

wypalania / kiln'⁶⁰. Z kolei wyraz chiń. 壺 *hu* 'butla; naczynie w formie butli; dzban; tykwa, *Lagenaria siceraria* Molina, syn. *Lagenaria leucantha* Rusby' (< śrchiń. *yo < stchiń. *gā, wcześniej *ghā) posiada dobre odpowiedniki na gruncie sinotybetańskim, por. tybet. *ka-bed* 'gatunek tykwy / a kind of gourd', *ga-gon* 'melon' (< ST. *kā 'tykwa', wtórnie 'naczynie z tykwy lub w formie tykwy'), por. też tajskie *kaa* 'czajnik; filiżanka ceramiczna'⁶¹.

Komentarz: Na bazie fonetycznej argumentacji Václav Blažek i Michal Schwarz przekonująco dowodzą, że Tocharowie zapożyczyli wyraz *lwāke* 'gliniane naczynie' od Chińczyków za panowania dynastii Han.

PODSUMOWANIE

Krytyczny przegląd 12 par wyrazów chińsko-tocharskich ukazał znaczący wpływ kultury chińskiej na przybyłe z zachodu plemiona Tocharów. Chińsko-tocharskie kontakty językowe trwały przez wiele stuleci i niekiedy zaowocowały zapożyczeniami wielokrotnymi, jak w przypadku toch. B *śak_(u)se* 'wódka' oraz toch. B *śitsok* 'alkohol wyrabiany z prosa' (oba pochodzą z chiń. 粟酒, ale zostały przejęte odpowiednio w dobie starochińskiej i średniochińskiej). Tocharowie zapożyczyli między innymi chińską nazwę 'ryżu', 'alkoholu z prosa', 'lampy / latarni', 'papugi / flaminga', 'naczynia glinianego'. Do najdawniejszych zapożyczeń, dokonanych najpóźniej w epoce Han, należą m.in. [1.1] toch. AB *klu* 'ryż' (← stchiń. 稻), [1.2] toch. B *rāp 'ostatni miesiąc roku' (← stchiń. 臘), [1.7] toch. B *śak_(u)se* 'wódka' (← stchiń. 粟酒); [1.11] Toch. A *ri*, B *riye* 'miasto' (← stchiń. 里); [1.12] toch. B *lwāke* 'gliniane naczynie' (← stchiń. 陶壺).

We wczesnej epoce średniochińskiej (ok. 600 n.e.) do języków tocharskich przeniknęła kolejna warstwa zapożyczeń, np. [1.8] toch. A *yāmutsi*, B *yāmutsi* 'gatunek wodnego ptaka; flaming' (← śrchiń. 鸚鵡子 'papuga'), [1.9] toch. B *śipānkiñc* 'liczydło, abakus' (← śrchiń. 數盤工句); [1.10] toch. AB *cok* 'lampa, latarnia / lamp' (← śrchiń. 燭).

⁶⁰ A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 492. Za wyraz prapokrewny w stosunku do chiń. 陶 *táo* uchodzi m.in. birmańskie *kjəw* 'wrzec, parzyć (herbatę), topić / to boil, brew (tea), to melt', zob. I. PEIROS, S. STAROSTIN, *A Comparative Vocabulary of Five Sino-Tibetan Languages*, t. III, 78.

⁶¹ A. SCHUESSLER, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 291.

Ludy tocharskie, które osiedliły się w Kotlinie Tarymskiej przy dawnym szlaku komunikacyjnym (tzw. szlaku jedwabnym), prowadzącym z Chin do Europy, przejęły chińskie nazwy miar i jednostek użytecznych w handlu, np. [1.3] toch. B *cāk* ‘sto funtów’ (← stchiń. 石), [1.4] toch. B *cāne** ‘jakaś jednostka monetarna’ (← stchiń. 錢), [1.5] toch. B *tau* ‘dziesięć kwart’ (← śrchiń. 斗), [1.6] toch. B *ṣaṅk* ‘litr’ (← śrchiń. 升).

BIBLIOGRAFIA

- ADAMS, DOUGLAS Q. *A Dictionary of Tocharian B*. Amsterdam, Atlanta: Brill, 1999.
- ADAMS, DOUGLAS Q. *A Dictionary of Tocharian B*. Wyd. 2. Vol. 1–2. Amsterdam, New York: Rodopi, 2013.
- BAILEY, HAROLD W. *Dictionary of Khotan Saka*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- BAXTER, WILLIAM H. *A Handbook of Old Chinese Phonology*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992.
- BENEDICT, PAUL K. *Sino-Tibetan. A Conspectus*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- BLAŽEK, VÁCLAV. „Alimenta Tocharica (1–3)”. *Tocharian and Indo-European Studies*, 8 (1999): 79–84. (przedruk: BLAŽEK 2011: 40–45).
- BLAŽEK VÁCLAV. *Tocharian Studies. Works 1*. Edited by M. SCHWARTZ. Brno: Masaryk University 2011.
- BLAŽEK, VÁCLAV, i MICHAL SCHWARZ. „Jména nádob v tocharských jazycích”. *Linguistica Brunensia*, 63 (2015), 1: 21–35.
- BLAŽEK, VÁCLAV, i MICHAL SCHWARZ. *The Early Indo-Europeans in Central Asia and China. Cultural Relations as reflected in language*. Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, 2017.
- BLAŽEK, VÁCLAV, i MICHAL SCHWARZ. *Raní Indoevropané v Centrální Asii a Číně. Kulturní vztahy v zrcadle jazyka*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2017.
- BODMAN, NICOLAS C. „Proto-Chinese and Sino-Tibetan: Data towards Establishing the Nature of the Relationship”. W: *Contributions to Historical Linguistics: Issues and Materials*. Red. Frans van Coetsem i Linda R. Waugh. Leiden: E.J. Brill, 1980, 34–199.
- BODMAN, NICOLAS C. „Evidence for *l* and *r* Medials in Old Chinese and Associate Problems”. W: *Linguistics of the Sino-Tibetan Area: The State of the Art. Papers Presented to Paul K. Benedict for his 71st Birthday*. Red. Graham Thurgood, James S. Matisoff i David Bradley. Canberra: Department of Linguistics of the Australian National University, 1985, 146–167.
- CARLING, GERD, GEORGES-JEAN PINAULT i WERNER WINTER. *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*. Vol. I (A–J). Wiesbaden: Harrassowitz, 2009.
- COBLIN, WELDON SOUTH. *A Sinologist's Handlist of Sino-Tibetan lexical comparisons* (Monumenta Serica Monograph Series XVIII). Nettetal: Steyler Verlag, 1986.
- DAMM, KRYSZYNA, i ALDONA MIKUSIŃSKA (red.). *Ludy i języki świata*. Warszawa: PWN, 2000.
- FERLUS, MICHEL. „Du chinois archaïque au chinois ancien: monosyllabisation et formation des syllables tendu/relâché (Nouvelle théorie sur la phonétique historique du chinois)”. W: *31st International Conference on Sino-Tibetan Languages and Linguistics, October 1998*. Lund: Institute of World Affairs, 1998.
- GRENET, FRANTZ, i GEORGES-JEAN PINAULT. „Contacts des traditions astrologiques de l'Inde et de l'Iran d'après une peinture des collections de Turfan”. *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1997: 1003–1061.

- HACKSTEIN, OLAV, i RONALD KIM (red.). *Linguistic Developments along the Silkroad: Archaism and Innovation in Tocharian*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.
- HAUDRICOURT, ANDRÉ G., i DAVID STRECKER. „Hmong-Mien (Miao-Yao) Loans in Chinese”. *通報 T'oung Pao* 77 (1991), 4–5: 335–341.
- HILMARSSON, JÖRUNDUR. *Materials for a Tocharian Historical and Etymological Dictionary*. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 1996.
- ISEBAERT, LAMBERT. *De Indo-Iraanse bestanddelen in de Tocharische woordenschat. Vraagstukken van fonische productinterferentie, met bijzondere aandacht voor de Indo-Iraanse diafonen a, ā*. Dysertacja doktorska. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, 1980.
- LAUFER, BERTHOLD. „Three Tokharian bagatelles”. *通報 T'oung Pao* 16 (1915): 272–281.
- LUBOTSKY, ALEXANDER. „Tocharian Loanwords in Old Chinese: Chariots, Chariot Gear, and Town Building”. W: *The Bronze Age and Early Iron Age Peoples of Eastern Central Asia*. Red. VICTOR H. MAIR. Washington: Institute for the Study of Man, 1998, 379–390.
- LUBOTSKY, ALEXANDER, i SERGEI STAROSTIN. „Turkic and Chinese Loanwords in Tocharian”. W: *Languages in Time and Space: A Festschrift for Werner Winter on Occasion of his 80th Birthday*. Red. Brigitte L.M. Bauer i Georges-Jean Pinault. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2003, 257–269.
- MAJEWICZ, ALFRED F. *Języki świata i ich klasyfikowanie*. Warszawa: PWN, 1989.
- MANDELBAUM, DAVID GOODMAN. (red.). *Selected Papers by Eduard Sapir in Language, Culture and Personality*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1951.
- MATISOFF, JAMES ALAN. *The Loloish Tonal Split Revisited*. Berkeley: Center for South and Southeast Asian Studies, University of California Press, 1972.
- MATISOFF, JAMES ALAN. *Handbook of Proto-Tibeto-Burman. System and Philosophy of Sino-Tibetan Reconstruction*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2003.
- NAERT, PIERRE. „Contacts lexicaux entre le tokharien et ses voisins non-indoeuropéennes. II”. *Orbis* 14 (1965), 2: 528–536.
- PEIROS, ILIA, i SERGEI STAROSTIN. *A Comparative Vocabulary of Five Sino-Tibetan Languages*. Vol. I–VI. Melbourne: Department of Linguistics and Applied Linguistics of the University of Melbourne, 1996.
- POUCHA, PAVEL. „Tocharica VI”. *Archív Orientální* 5 (1933): 88–90.
- POUCHA, PAVEL. *Institutiones Linguae Tocharicae*. Pars I: *Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.
- PULLEYBLANK, EDWIN G. „Chinese and Indo-European”. *Journal of the Royal Asiatic Society* 98 (1966): 9–39.
- PULLEYBLANK, EDWIN G. *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese and Early Mandarin*. Vancouver: University of British Columbia Press, 1991.
- SAPIR, EDUARD. „Tibetan Influence on Tocharian”. *Language* 12 (1936), 4: 259–271
- SCHUESSLER, AXEL. *A Dictionary of Early Zhou Chinese*. Honolulu: The University of Hawai'i Press, 1987.
- SCHUESSLER, AXEL. *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*. Honolulu: The University of Hawai'i Press, 2007.
- SCHWENTNER, ERNST. „Toch. A yāmutsi, B yāmutsi «Flamingo»”. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 75 (1958), 3–4: 206.
- SCHWENTNER, ERNST. *Tocharische Bibliographie 1890–1958*. Berlin: Akademie-Verlag, 1959.
- SHAFER, ROBERT. *Introduction to Sino-Tibetan*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1974.
- SIMS-WILLIAMS, NICHOLAS. *Bactrian Documents from Northern Afghanistan II: Letters and Buddhist Texts*. London: The Nour Foundation – Azimuth Editions, 2007.

- SMITH, EMIL. „*Tocharisch*”, die neu entdeckte indogermanische Sprache Mittelasiens. Christiania: Videnskabs Selskabets Skrifter, 1911.
- SMOCZYŃSKI, WOJCIECH. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- STAROSTIN, SERGEI A. [= СЕРГЕЙ А. СТАРОСТИН]. *Реконструкция древнекитайской фонологической системы* [Rekonstruktsiya drevnekitayskoy fonologicheskoy sistemy]. Moskva: Izdatel'stvo „Nauka”, 1989.
- STAROSTIN, SERGEI A. [= СЕРГЕЙ А. СТАРОСТИН]: *Труды по языкознанию* [Trudy po yazykoznaniiu]. Moskva: Языки славянских культур [Moskva: Yazyki slavyanskikh kul'tur], 2007.
- THOMAS, WERNER. *Die Erforschung des Tocharischen (1960–1984)*. Stuttgart: Steiner, 1988.
- VAN WINDEKENS, ALBERT JORIS. *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes*. Vol. 1: *La phonétique et le vocabulaire*. Louvain: Centre International de Dialectologie Générale, 1979.
- VOEGELIN, CHARLES FREDERICK, i FLORENCE MARIE VOEGELIN. *Classification and Index of the World's Languages*. New York, Oxford, Amsterdam: Elsevier, 1977.
- WITCZAK, KRZYSZTOF TOMASZ. *Indoeuropejskie nazwy zbóż*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2003.
- WITCZAK, KRZYSZTOF TOMASZ. „Two Tocharian Borrowings of Oriental Origin”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 66 (2013), 4: 411–416.
- ŽIDEK, JAN. *Tocharian Loanwords in Chinese*. Praca dyplomowa. Praha: Univerzita Karlova, 2017.

NAJDAWNIEJSZE ZAPOŻYCZENIA CHIŃSKIE W JĘZYKACH TOCHARSKICH

Streszczenie

W artykule zostały omówione najstarsze zapożyczenia chińskie, które trafiły do języków tocharskich w epoce starochińskiej i we wczesnej epoce średniochińskiej. Tocharowie po osiedleniu się w Kotlinie Tarymskiej na pradawnym szlaku handlowym, prowadzącym z Chin do Europy, zaadaptowali różne zdobycze starożytnej chińskiej cywilizacji, m.in. nazwę ‘ryżu’ (toch. AB *klu* ← stchiń. 稻), ‘wódki zbożowej’ (toch. B *śak*_(u)*se* ← stchiń. 粟酒), ‘lampy’ (toch. AB *cok* ← stchiń. 燭), ‘naczynia glinianego’ (toch. B *lwāke* ← stchiń. 陶壺), ‘liczydła’ (toch. B *śipānkiñc* ← śrchiń. 數盤工句). Plemiona tocharskie przejęły także chińskie nazwy miar i jednostek, które okazały się użyteczne w handlu, np. toch. B *cāk* ‘sto funtów’ (← stchiń. 石), toch. B *cāne** ‘jakaś jednostka monetarna’ (← stchiń. 錢), toch. B *tau* ‘dziesięć kwart’ (← śrchiń. 斗), toch. B *śaṅk* ‘litr’ (← śrchiń. 升). W dobie starochińskiej zapożyczono także nazwę większej osady (toch. A *ri*, B *riye* ‘miasto’ ← stchiń. 里 ‘wieś, wspólnota’) oraz nazwę ostatniego miesiąca roku (toch. B **rāp* adi. ← stchiń. 臘). Nieco później do języków tocharskich trafiła także nazwa egzotycznego ptaka o ładnym ubarwieniu (toch. A *yāmutsi*, B *yāmuttsi* ‘flaming’ ← śrchiń. 鸚鵡子 ‘papuga’).

Słowa kluczowe: język chiński; kontakty językowe; pożyczki językowe; jedwabny szlak; Tocharowie.